

VALENTIN URFUS

K SOCIÁLNÍMU PROFILU ÚŘEDNICKÉ ŠLECHTY V ČECHÁCH NA PŘELOMU 17. A 18. STOLETÍ

Úřednická šlechta jako nový činitel se u nás objevuje po Bílé hoře, v době, pro kterou je určující nové pojetí státní moci. Obojí — panovnický absolutismus a vznik této nové vrstvy — spolu úzce a samozřejmě souvisejí. I bližší podmínky, které z úřednické šlechty vytvářejí samostatnou společenskou skupinu s výraznými znaky ohraničenosti a postupující uzavřenosti, jsou vcelku známé. Na prvním místě k nim náleží požadavek odbornosti, který vytváří uvnitř jednotlivých složek státního organismu soustavu stálých byrokratických funkcí a pevně systemizovaných míst. Patří k nim ovšem také další změny zasahující postavení šlechty a její stavovská práva, zvláště nově se uplatňující právo panovníkovo nobilitovat, které znamená konec předbělohorského erbovnictví a stavovského oprávnění autonomně mezi sebe přijímat nové pány a rytíře.¹⁾

Ke slovu se tak dostává — jak není zajisté třeba říkat — právnická inteligence. Posuzováno z poněkud jiného hlediska, není vznik úřednické šlechty ničím jiným než projevem vzrůstající váhy těchto vzdělaneckých vrstev jako výrazně profesionální složky s vlastními zájmy a vlastními možnostmi uplatnění ve státním a veřejném životě. Ponecháme-li stranou náběhy naznačující tento směr vývoje již v 16. stol.,²⁾ je možno říci, že vznik úřednické šlechty měl u nás v době, která navazovala na porážku stavovského povstání, ještě jeden osobitý rys. Zvláštní přídech mu propůjčovala skutečnost, že byrokratičtí šlechtici počaly v mnohém nahra-

1) Vlad. Klecanda, Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku, Praha 1928.

2) Kořeny tohoto vývoje u nás i v sousedních zemích odhalují zejm. práce o právnickém humanismu; jinak v podrobnostech přináší zatím nejvíce sledování životopisných dat, která obsahují všeobecně zaměřená díla: např. H. Jireček, Právnický život v Čechách a na Moravě, Praha - Brno 1903, Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě (A. Truhlář - K. Hrdina - J. Hejnic - J. Martínek), 1—5, Praha 1966—82; srv. i Klecanda, l.c., 20.

zovat tradiční stavovskou nižší šlechtu, která, jak známo, utrpěla bělohorskými změnami nejvíce jak politicky, tak ekonomicky.

Aliance silné a posilující se panovnické moci a odborně vzdělané inteligence je vztah obecný, který přesahuje rámec dějin jedné země a chronologicky se vymyká časovým hranicím konce feudalismu. I když je možno jej celkem pohodlně zúžit, jak bylo právě naznačeno, na panovnický absolutismus, který do evropských dějin vstupuje v 16. a 17. stol., zůstává tu stále řada výrazných podrobností, které dále prohlubují charakteristiku jednotlivých států a oblastí.

Panovnický absolutismus po Bílé hoře byl především absolutismem dynastickým, který se snažil získat pevné záruky svého vítězství nad stavovskou mocí a stavovsko-dualistickým pojetím státu. K tomu přistupuje okolnost, že panovník ovládá několik státoprávních celků, kterým chce vládnout z určitého centra. V jednom ani v druhém směru však pobělohorský absolutismus nemá znaky koncepční výstavby nových státních orgánů. Tím se liší od stejného období velkých západoevropských národních států i od pozdějšího osvíceného absolutismu. Základní orgány českého státu — ať již jde o ty, které stály ve stínu stavovské moci či o ty, které byly již dříve spojeny úzce s osobou panovníka — zůstávají i po Bílé hoře vcelku nezměněny.

Podíl odborně byrokratického živlu na výkonu státní moci nebyl tedy výsledkem záměrné přeměny státního organismu, nýbrž výsledkem jisté restrukturalizace dosavadních složek. Ukazuje to příklad české dvorské kanceláře, která v době bělohorského nástupu panovnického absolutismu prošla nejvýraznějším přebudováním,³⁾ takže nový celek se stal skutečným centrálním orgánem celé Koruny asi na úrovni dnešních ministerstev vnitra a spravedlnosti. Navíc její trvalé přemístění do Vídně zdůraznilo v její kompetenci rozdíl mezi ústřední a místní, v jádře již provinční rovinou. Připočteme-li k tomu, že služba v české kanceláři byla zpravidla počátkem cesty, která končila v řadách byrokratické šlechty, není možno pominout ještě jeden výrazný detail: je jím významný prvek státoprávní svébytnosti českého státu, který tu působí a který v osudech jednotlivců vede k tomu, že ti, kdož svoji kariéru počali ve službách dvorské kanceláře, v ní pokračující, ať již sami nebo prostřednictvím svého potomstva v Čechách. I tato okolnost přesvědčuje o tom, že vznikající úřednickou šlechtu je třeba považovat za skutečně českou ve státoprávním a terito-

³⁾ Podrobné zpracování těchto významných změn stále chybí; starší práce — K. Stloukal, Česká dvorská kancelář 1588—1608, Praha 1931 a J. Borovička, Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic, Sborník prací věnovaných G. Friedrichovi, Praha 1931 — jsou převážně diplomatické a časově zachycují jen prvé předpoklady zmíněného obratu.

riálním smyslu a nikoli za obecně habsburskou či s jistou anticipací dokonce „rakouskou“.

Lze-li hovořit o byrokratizaci složek tradičního státního aparátu po Bílé hoře, platí to jistě i o justiční soustavě. Odbornický prvek se tu uplatnil dokonce již dříve. Vedle apelačního soudu lze uvést méně známou skutečnost, kterou byl pozvolný vznik právníckého stavu prokurátorů zastupujících zájmy stran u soudu.⁴⁾ Ovšem teprve Obnovené zřízení zemské přineslo zásadní změny, které poznamenaly i procesní řízení před soudy zemského práva, což vedlo k pronikání odborného živlu i sem. V konkrétních souvislostech však — i to je nutno přiznat — není vždy lehké rozeznat všechny tyto okolnosti. Tak zejména při ustanovování nových přísedících zemského, dvorského či komorního soudu nelze po Bílé hoře vždy jednoznačně říci, zda rozhodovala individuální odbornost či oddanost panovníkovi a novému uspořádání politických poměrů.

Vznik úřednické šlechty u nás byl charakterizován i jistým respektem k stavovským tradicím, třeba jen tak, že „noví lidé“ byli panovníkovou milostí zrovnoprávněni se starou šlechtou. Skutečnost, že panovnícký absolutismus láme po Bílé hoře stavovskou moc, neznamená zároveň, že by jeho vítězství bylo spojeno s naprostým odstraněním všech stavovských práv. I když se na to zpravidla zapomíná, s určitou mírou stavovských práv je dále počítáno, stejně jako s určitou minimální stavovskou autonomií.

Jiným pěkným dokladem, jak se tradiční složky státního aparátu stávají po Bílé hoře základnou pro vznik nové vrstvy je úřad královského prokurátora,⁵⁾ který byl vždy úzce spojen s osobou panovníka. Něco obdobného platí o české komoře, která sama vznikla jako výraz raných absolutistických snah Ferdinanda I. Za příznačné pro její vývoj je možno považovat skutečnost, že mezi jejími představiteli rozhodovala asi vždy více organizační schopnost a invence při rozšiřování státních financí než formální odbornost.

Co všechny tyto úvahy stále omezuje a co také zatím podvazuje jejich obecné vyústění, je jeden závažný nedostatek. Tvoří jej okolnost, že nemáme dosud k dispozici takové práce, které by souvisle líčily vývoj organizační struktury dotčených státních orgánů.⁶⁾ Je-li možno za tohoto

⁴⁾ Ani tento jev není dosud popsán a zhodnocen; J. Markov, Řečník a poručník, Kapitola z dějin čes. zem. soudního řízení, Bratislava 1937, Sborník práv. fakulty Univerzity J. A. Komenského č. 10 věnuje svůj zájem jen zemskému právu a jeho předpisům.

⁵⁾ J. Dřímál, Královský prokurátor a jeho úřad do r. 1745, Sborník archivních prací XIX. (1969).

⁶⁾ Výjimku tvoří samozřejmě (kromě právě dotčeného příspěvku Dřímalova) práce: Fr. Roubík, Místodržitelství v Čechách v l. 1577—1749, Sborník archivních prací XVII. (1967) nebo Vl. Vašků, Studie o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z l. 1636—1749, Brno 1969.

stavu věcí přispět k řešení naznačených otázek, je jediné schůdnou cestou jistého výběru. Jejím těžištěm musí být sledování konkrétních osudů několika vybraných rodin. Biografická data⁷⁾ týkající se jejich příslušníků mohou asi jediné nahradit dosavadní mezery našeho poznání a přispět k zobecňujícímu pohledu. Pokud jde o časový zřetel, jeví se jako zvláště účelné období ohraničující přelom 17. a 18. století. Proč tomu tak je, pro to svědčí řada dokladů. Na prahu osmdesátých let 17. stol. se dokončuje určitá stabilizace poválečných poměrů. Současně je to doba vyostřených sociálních rozporů, které tuto novou skutečnost odhalují velmi drasticky. Ani na to, že je to chvíle, kdy svoji vítěznou cestu nastupuje pronikání nové barokní kultury nelze zapomínat, neboť její hodnoty nově individualizují nejen postavení panovnické moci, nýbrž i váhu schopností jednotlivce, navazující tak na renesanční ocenění lidského intelektu a odborných vědomostí.

Za prvou z vybraných ukázek je možno zvolit rodinu Malanotte. Typičnost jejího příkladu podtrhuje skutečnost, že dva její členové, otec a syn, zastávali v poměrně krátkém odstupu úřad královského prokurátora. Vystřídali se ve funkci, jejíž význam byl tragicky zdůrazněn v době pobělohorské persekuce, kdy prokurátorem byl příslušník domácího rodu, známý Přibík Jeníšek z Újezda. V druhé polovině 17. stol. nebylo postavení prokurátora sice již tak exponované, příznačným pro ně byl však — mimo jiné — nově se vytvářející vztah k právníkému vzdělání a pražské fakultě. Oba Malanotteové byli také graduovanými právníky. Ani jejich původ, na prvý pohled cizí, nelze přehlížet. Vzdor tomu nebyl starší z nich, Matyáš Alois, v českých zemích naprostým cizincem. Narodil se v Brně z rodiny naturalizovaného italského zedníka, který tu působil i pod německou obměnou svého jména — tedy jako Bösse-nacht. Sám se však hlásil k významnějším předkům, u nichž zřejmě nešlo jen o vznešenost, nýbrž asi především o to, že o nich bylo možno tvrdit, že ve své tyrolské domovině byli blízkými a oddanými služebníky Habsburků. Ukazoval to ostatně i šlechtický přídomek „z Caldes“, který rodina užívala.⁸⁾

⁷⁾ Všechny údaje tohoto druhu, není-li výslovně uveden opak, jsou opřeny o Wunschwitzovu sbírku ve Státním ústředním archivu, která je řazena heslovitě podle příjmení; z ní jsou také čerpána další svědectví označená jako soudobá; k podrobnostem o akademickém vzdělání či dráze sledovaných osob srv. J. Klabouch, Osvícenské právní nauky v českých zemích, Praha 1958.

⁸⁾ Bezprostředním předkem Malanotteů byl Zikmund (jindy Šimon — srv. P. Kroupa — J. L. Bílý, Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v l. 1570—1620, Brno 1987), o němž se u Wunschwitze praví, že si osvojil „architectonicam artem, qua apud Italos nobilitatem non dedecet“; rodina však za své předky považovala referendáře tyrolské kanceláře Bernarda M. a jeho bratra tridentského kanovníka, navíc se prohlašovala za dědice caideského rodu, jehož skutečnými nástupci byli Thunové.

Prvý prokurátor, Matyáš Alois, se v Praze pohyboval ještě v prostředí městského patriciátu a snažil se v jeho kruzích očividně zdomácnět. Prvou jeho manželkou byla dcera novoměstského konšela ze staré erbovnické rodiny Ludmila Bystřická ze Studenic, druhou vdova po profesoru pražské právnické fakulty Zuzana Terezie Francková, jejíž otec, Jan Jiří Štěpánek z Vltavy, byl staroměstským kancléřem.⁹⁾ U staršího Malanotte se tak protíná cizí původ s blízkým vztahem k dynastii a poměrně rychlou aklimatizací, jež u italských přistěhovalců nebyla v českých zemích ničím neobvyklým.

Jeho děti a další potomstvo, zejména synové, se pak již ocitají na jiné rovině. V čele s mladším prokurátorem, Karlem Jindřichem, dosahují především povýšení mezi staré rytířské rody. Většina má dobrá úřednická místa, která je zařazují mezi typické představitele této nově se konstituující vrstvy: jeden, Jiří Norbert, je radou purkrabského soudu, instance, která v Čechách soudila vždy spory z dlužních úpisů, jiný, František Vojtěch, byl ve službách dvorského soudu jako kancelářský úředník. Jejich sňatky a další rodinná spojení vypovídají o tom, jaké byly jejich společenské možnosti a jak se sami zařazovali do nově se tvořící společenské vrstvy, k jejíž uzavřenosti zároveň přispívali. Měšťanské prostředí bylo pro ně zřejmě již poněkud těsné. Na druhé straně se u nich opakuje, co se v Čechách této doby objevuje téměř pravidelně, totiž nemožnost splynout sňatky se starou rodovou šlechtou. Pohybují se proto na rozmezí několika skupin: bývalého erbovního patriciátu, ale také již drobné šlechty, zejména se však vracejí při hledání životních partnerek do vlastních kruhů.¹⁰⁾

Nejvíce pro ně znamená spojení s jinou typickou rodinou z řad vytvářející se úřednické šlechty, jakou byli Güntherové ze Sterneggu. Pocházeli z Alsaska a byli v Čechách více cizinci než zakladatel malanotteovské rodiny. Vliv získal jejich předek jako dlouholetý dvorský lékárník; služba u dvora, popř. jistý druh svobodného povolání se tu znovu objevují jako odrazový můstek pozdější úřednické kariéry. Potomstvo, kromě jediného syna, který pokračuje v otcově povolání, se mění v Čechách v typickou právnickou úřednickou šlechtu v okruhu pražského apelačního soudu, kam se jeden z bratří začleňuje i svým sňatkem: Karel

⁹⁾ I to byl z hlediska sledovaných vztahů významný sňatek: sestra Zuzany Dorota Štěpánková byla chotí Ignáce Frant. rytíře Tama, referendáře čes. dv. kanceláře a agenta u polského dvora, který stejně jako prof. Franck pocházel ze Slezska; jejich syn Václav byl přísedícím mor. tribunálu.

¹⁰⁾ Manželka prokurátora Karla Jindřicha byla Frebonie Konstancie Le Majerová, dcera drobného velkostatkáře, se kterou získal Kostelec u Křížků; jeho syn se oženil s dcerou chrudimské patricijské rodiny Šmerovských z Lidkovic, které v té době náležely Svobodné Hamry a Doubkov; naopak dcera Františka Vojtěcha Kateřina byla opět ženou Karla Mik. Voříkovského z Kunratic, sekretáře dv. kanceláře.

Kašpar Günther se tak stává chotěm dcery staršího Malanotte, která je v té době již sama vdovou po jiném apelačním radovi.¹¹⁾ Apelačním radou je i jeho bratr, František Matyáš, který pak postupuje dále a stává se menším písařem u desk a přísedícím dvorského a komorního soudu.¹²⁾ Přes pevné zakotvení v Čechách neztrácejí Güntherové zprvu ještě jistý dvorský kosmopolitní nátěr; v Čechách se však nakonec usazují opravdu pevně, jak to prozrazují i staropražské památky, zvláště malostranský palác choltických Thunů, který svůj dodnes přitažlivý interiér získal zřejmě bezprostředně před tím, než jej nabyt jeden z güntherovských potomků.¹³⁾

U Güntherů je možno pozorovat ještě jeden pro postavení jejich vrstvy příznačný rys. Je jím získávání nemovitého majetku na venkově, snaha proměnit mocenské zisky v trvalou feudalizaci, tedy to, co psychicky i hmotně provázelo každého úspěšného povýšence. Ve většině případů šlo však spíše o snahu než o konečné dosažení cíle; ani Güntherové a před nimi Malanotteové nejsou výjimkou: drobné statky většinou v okolí Prahy nepostačují k naplnění takovéto ctižádosti.¹⁴⁾

Jak právě tato alternativa byla těžko nebo jen výjimečně dosažitelnou, dokládá dvojice významných osobností náležejících rovněž do okruhu sledovaných vztahů. Mikuláš Franchimont z Frankfeldu, belgického původu, byl vlivným dvorským lékařem a dlouhodobým profesorem pražské univerzity. I když pro vývoj medicíny mnoho neznamenal, zanechal obrovské jmění,¹⁵⁾ opět jeden z důkazů, že lékař může získat více než jen pouhé uspokojení z prokazovaného milosrdenství. Jeho potomstvo sice rychle vymírá, stačí se však zařadit mezi skutečnou velkostatkářskou šlechtu, takže byl-li jeden z jeho synů radou české komory, byl to asi spíše důkaz jeho vlivu než nezbytnost životního uplatnění.¹⁶⁾ Jeho mladší druh, chráněnc a známý polyhistor barokní Prahy, profesor, trojnásobný doktor a rektor pražské univerzity Jan František Löw se životním slohem

¹¹⁾ Byla to Ludmila v té době již vdova po apelač. radovi Machtovi (srv. níže); v další generaci dochází pak k novému sňatku mezi oběma rodinami; Güntherové měli i významné spojení s tehdejší obchodnickým světem: choť mladšího lékárníka pocházela z rozvětvené obchodnické rodiny Minettiů, které v Čechách náležel Větrný Jeníkov.

¹²⁾ Prvou ženou pozdějšího menšího písaře byla dcera dvorského agenta německých zeměpánů Heunische, druhou však již Barbora Logdmannová z rodiny správce poděbradského komorního panství a příbuzná prof. Neumanna (srv. níže).

¹³⁾ E. Poche - P. Preiss, *Pražské paláce*, Praha 1973, 46, 73.

¹⁴⁾ Byly to převážně drobné statky v blízkém okolí Prahy, které přecházely často mezi příslušníky této vrstvy z jedné rukou do druhé, např. Dobřejovice, Lojovice, Suchdol aj.

¹⁵⁾ Podle odhadu současníků zanechal prý přes 300.000 zl. mimo stříbro a klenoty; srv. dále: Ludvík Schmid, *Profesor Mikuláš Franchimont z Frankfeldu a jeho rod*, *Zprávy Archivu University Karlovy*, 4, 1982, 89—99.

¹⁶⁾ Druhý syn byl křížovnickým generálem.

své rodiny přibližoval daleko více typickým vrstvám úřednické šlechty než skutečným feudálům, až drobný feudální majetek měl i on. Jeho syn, právník Jan Jiří, se stal jedním z menších úředníků. Jako místopisář ovlivnil významně tehdejší vnitropolitický život v Čechách, neboť byl jedním z tvůrců pokusu o revizi Obnoveného zřízení.

Sbor menších úředníků zemských byl významnou složkou soudobého státního mechanismu, která si stále udržovala stavovský ráz. Byla také doménou staré rodové šlechty, zároveň ale od starých dob místem, kde se vždy mohla uplatnit jistá odborná kvalifikace. Proto se zde noví byrokraté mohli dostávat do styku s prostředím, které jim jinak pro svůj stavovský ráz nebylo volně přístupným. Je také zcela přirozené, že právě sem směřovala kariéra mnohých z nich.

S tím nepochybně souvisela další, mentalitu těchto osob vyznačující okolnost: snaha v duchu feudálního tradicionalismu naznačovat, že pocházejí z významných předků a povýšenci tedy vlastně ani nejsou. Podobný motiv se objevuje již u Malanotteů, emocionálně jej zdůrazňuje Löw, jenž jako potomek šlikovských vrchnostenských úředníků ze zápa-dočeské Plané a před tím z Horní Falce volí při nobilitaci přídomek odvozený od jména rodiny své matky Erlsmannů z Erlsfeldu. Jindy tatáž snaha dopadá groteskně: Mikuláš Franchimont je po své smrti oslavován jako potomek starého rodu, ač, jak si současník zaznamenal, desky zemské obsahují jeho prohlášení, že byl synem zlatníka z Lutychu.

Jak přitažlivým byl sbor nižších zemských úředníků a jak poskytoval příležitost ke skutečnému splývání s tradiční šlechtou, které jinak nabízela jen dlouhodobá feudalizace, ukazuje další příklad. Jsou jím Pece-liové z Adlersheimu. Jejich předek Adam, syn chabařovického primátora,¹⁷⁾ se po Bílé hoře vyšvihl na referendáře dvorské kanceláře; svůj další postup však založil na jistém návratu do Čech, kde zasedal v dvorském a komorním soudu a kde se stal místokomorníkem a kde také získal drobné statky. Dotvrdil to rovněž jeho druhý sňatek s Annou Ludmilou Bukovanskou, příbuznou jednoho z předbělohorských místopisářů. Nejstarší syn mu sice zemřel jako student práv v Lovani, další, Jan Jakub, však následoval otce jak mezi přisedícími obou soudů, tak jako úředník králové, tedy opět jako jeden z menších zemských hodnostářů, mezi nimiž podobnou funkci zastával i jeho švagr. Ženil se také již s členkou tradičního domácího rodu Marií Juditou Cukrovou z Tamfeldu. Mužští členové další generace se věnují vojenské dráze; u příslušníků jejich vrstvy to není překvapivé, spíše snad v tomto případě poněkud atypické, neboť nebyli bez prostředků. Byla-li to promyšlená kalkulace, pak na ni

¹⁷⁾ H. Hallwich, *Geschichte der Bergstadt Graupen*, Prag 1968, 184.

doplatili, všichni předčasně zemřeli, aniž se stačili oženit. Jeden z nich, František Karel, se však tomuto osudu vymkl, dovedl přežít bitvu u Zenty, vrátil se do Čech, kde zemřel nejen jako bohatý starý mládenec a majitel několika drobných panství, nýbrž také jako místokomorník, tedy ve stejném postavení jako jeho děd.¹⁸⁾ Když po něm dědili jeho příbuzní čimeličtí Bissingenové, skutečná stará vojácká šlechta, byla to akvizice, kterou nemohli ani současníci přehlédnout.

Že kariéra ve sboru menších úředníků mohla mít i svoje problematické stránky, odhalují další příklady, které současně dokládají sepětí těchto funkcí s pražskou právníckou fakultou. Platí to o rodině profesorů Krieglsteina a Turby¹⁹⁾ a v jistém ohledu i o rodině nejvýznamnějšího představitele pražského právníckého světa Václava Xavera Neumanna z Puchholze. Přes svůj věhlas, majetek, vliv i styky podařilo se Neumannovi proniknout mezi úřednickou šlechtu jen zčásti. V průběhu svého, jinak úspěšného života nedosáhl ani povýšení mezi rytíře (získal je až jeho syn). Úlohu při tom mohly hrát osobní motivy; Neumannova ambiciózní povaha a tím tedy i jeho nepřátelé, na konec nejvíce asi rozhodovaly individuální osudy jeho synů; mezi menší úředníky pronikl však alespoň jeho zeť.²⁰⁾

Úzké spojení s tradičními institucemi českého státu nevykloučovalo ovšem, aby opakujícím se impulsem dalšího vzestupu nebyla služba blízko u dvora. A také včas připomenuté, třeba někdy i dosti násilně prostředkované zásluhy o panující dynastii. To byl zřejmě případ Ignáce Pavla Hotovce, rady dvorské kanceláře a před tím přísedícího a sekretáře moravského tribunálu, orgánu, který vznikl na Moravě po Bílé hoře a měl od počátku vzorově byrokratické uspořádání. To mohlo jistě nositeli těchto funkcí stačit. Přesto tento významný hodnostář, stejně jako jeho bratr prelát vyšehradský nepovažovali za zbytečné panovníkovi připomínat, že jsou potomky defenestrovaného Fabricia.²¹⁾ Hotovcova rodina je opět jedním z dalších dokladů — kromě všeho ostatního — trvalých vztahů této vrstvy a akademické inteligence, neboť k jejím příbuzným náleželi pražští profesori Gaismar a Schambogen.²²⁾ Navíc Hotovcové

¹⁸⁾ K jeho majetku náležel zejm. Smilkov na Voticku; jeho okázalý náhrobek v kostele v nedalekých Arnoštovicích s erbem obráceným hlavou dolů svědčí nejen o tom, že byl posledním svého rodu, nýbrž prokazuje snahu napodobit rodové obyčeje vysoké aristokracie i její sebevědomí.

¹⁹⁾ Srv. příspěvky autora tohoto článku v AUC HUČP, XXIV. (1984) a ve sborníku „Minulostí západočeského kraje“, XXIII. (1987).

²⁰⁾ K datům o Neumannově rodině srv. Stát. ústřed. archiv, Dobřenského sbírka č. 710.

²¹⁾ Jejich matkou byla Justa Euphraxie Kropáčová z Krymlova, Fabriciova vnučka.

²²⁾ Terezie Rosalie Gaismayerová byla druhou ženou Ignáce Pavla, její matka pocházela z rodiny prof. Schambogena.

vycházeli svými kořeny z prostředí královských měst a jejich erbovnických patriciů z doby ještě před Bílou horou.²³⁾

Měšťanské kruhy byly již v 16. stol. významným dodavatelem odborně vzdělaných, nejednou i právnicky kvalifikovaných jedinců, kteří nalézali uplatnění v městských kancelářích a veřejném životě královských a velkých měst. Humanistická kultura, kterou šířili a na níž se podíleli, upevňovala jejich postavení a činila z nich v tehdejší sociální skladbě samostatný jev. Příkladem, který prokazuje spojení tohoto předbělohorského vývoje s pobělohorskou úřednickou šlechtou — možná že spíše jen věcně než osobně — je pražská rodina Machtů z Löwenmachtu. Její bezprostřední předek byl jedním z těch, na které se po neúspěšném pokusu švédského vojska dobýt Prahu v závěru třicetileté války, vylil — obrazně vyjádřeno — proud panovnických odměn. Matyáš Maximilián Macht byl právnicky vzdělaným představitelem městské pražské samosprávy; dosáhl povýšení na rytíře a reprezentoval i jinak významné rodinné seskupení, neboť jeden z jeho bratří, rovněž právnicky vzdělaný, byl staroměstským syndikem a další komorníkem u desk, tedy státním i stavovským úředníkem zároveň. Další vzestup se pak dostavil v nové generaci, v níž tuto linii sledoval apelační rada Jan Adam, první manžel dcery prokurátora Malanotta; dva synové byli oba rady purkrabského soudu, jehož váha s rozvíjícím se úvěrovým stykem na konci 17. stol. značně vzrostla. Jeden z nich se také již oženil se skutečnou aristokratkou, Helenou Felicitas Kořenskou z Terešova, dcerou votického pána. Podobným typem jako Machtové byla zřejmě jiná pražská rodina Štupartů, známá dodnes z názvosloví pražských ulic.²⁴⁾

Po Bílé hoře mimořádnou oblastí státního života byly státní finance a vše, co s nimi souviselo, především pak zeměpanské finance, jejichž správa unikala stavovskému vlivu. Necháme-li stranou českou komoru, jejíž vývoj čeká na podrobné zpracování, bylo tu i tak dostatek příležitostí ke kariéře, často senzačního průběhu. Příkladem je rodina hrabat Losyů z Losintálu, která se prodrala s velkým majetkem mezi nejvyšší šlechtu, kde trvale zakotvila, aniž splynula s její tradiční českou částí. Tyto přesuny velkého rozměru měly často vedlejší důsledky zasahující vrstvy vytvářející se úřednické šlechty. Za jeden z nich je možno považovat rodinu stejného jména, ale jiného přídomku, tedy Losy z Losenau,

²³⁾ Při povýšení na rytíře dosáhl Ignác Pavel toho, že k dosavadnímu predikátu „z Löwenhausu“ mohl připojit další „z Husenic“ jako připomínku starobylého vladyckého původu; spojení s městským prostředím prokazoval i jeho první sňatek s Rosou Terezií Granizerovou z Granzensteina z rodiny praž. staroměstského kancléře.

²⁴⁾ Charlotta Štupartová z Löwenthalu se vdala k Malanotteům; současníky byla považována — i to prokazuje rostoucí životní styl této vrstvy — za mimořádnou a uznávanou krasavici („pulcheritudine altera Venus“).

která měla se svými velmožnými jmenovci skutečně stejný původ, jejíž síly však stačili jen na to, aby se proměnila v právníckou a byrokratickou šlechtu.²⁵⁾

S oblastí státních financí souvisela i tzv. regální práva, výlučná oprávnění panovníkova zajišťující mimo jiné ekonomický výnos. Průběhem doby k nim přibývala některá nová, tak např. poštovní regál. Rozvoj poštovníctví od 16. stol. upevňoval postavení těch, kdož se podíleli na jeho správě. Pošmistři a další funkcionáři, častí ozdobeni šlechtickými tituly, získávají tak pozice srovnatelné s úřednickou šlechtou. Tím se vytváří i nová příležitost, jak do těchto kruhů proniknout; jako příklad může posloužit zmíněný již zeť profesora Neumanna, Nell,²⁶⁾ nebo chebská patricijská a pošmistrovská rodina Widmannů.

Jedna významná skutečnost stála doposud mimo pozornost předchozích odstavců. Je to podíl církve a církevních hodnostářů na individuálním vzestupu těchto byrokratických hodnostářů. Dotčený vztah tu nepochybně byl, i když je asi těžké určit jeho polaritu, jinak řečeno to, zda příbuzenství pomáhalo té nebo oné straně či oběma zároveň. Vysoké duchovní měli ve svých rodinách Machtové, Hotovcové, Kriegelsteinové, Franchimontové a jistě i další, v neposlední řadě i zmínění Widmannové, jejichž příbuzná byla svatojiřskou abatyší. Právě u nich není zcela jasné, zda o další byrokratické dráze rozhodoval trvalý příklon Chebska k Čechám, který spadá do této doby a který je spojoval i s pražskými akademickými kruhy či vliv duchovní hodnostářky z jejich rodiny.²⁷⁾

Přehlédnout ještě jednou, co se pokusilo nastínit předchozí líčení, je nezbytné, i když dílčí ráz všech uvedených poznatků musí nutit k mimořádné opatrnosti. Bez laciných generalizací jedno se zdá být zřejmé. Je to asimilační síla prostředí, do kterého se příslušníci nové úřednické šlechty svým postavením vřazovali. Jejich snaha s tímto prostředím splynout, a to ještě v duchu feudálně stavovském, není dokladem jen nezbytné kolísavosti jejich postavení, nýbrž nepochybně dokla-

²⁵⁾ SÚA, Dobřenského sbírka: Losenauové působili nejdříve v Hor. Rakousích jako úředníci nad solí, v Čechách byl Šebestián Matyáš (1667—1738) na Radíči komorním radou a úředníkem ungelu, jeho syn Šebestián Jiří apelačním radou a manželem Anny Barbory Löwové z Erlsfeldu; v další generaci Jan Jindřich opět apelačním radou. Jiný Šebestián Václav guberniálním radou, krajským hejtmánem a svatováclavským rytířem; ve sňatcích je možno rozeznat spojení s pražskými směnárny Del Curty a s představiteli moravské úřednické šlechty Záblatskými z Tulešic.

²⁶⁾ Frant. Ant. Nell z Nellenbergu a Damenackeru byl apelačním radou, menším písařem a nakonec radou nejv. soudního místa ve Vídni; pocházel z rodiny vrchního poštovního správce v Čechách Jana Petra Nella.

²⁷⁾ Marie Eleonora Widmannová byla ženou Bernarda Jindřicha Germetena, Jan Filip Widmann, sekretář českého vyslance v kurfiřtském kolegiu v Řezně, byl rovněž úředníkem podkomořího u desk; konečně Marie Anna Widmannová byla prvou ženou Jana Kryštofa Jordana, autora známého spisu o českém arcibiskupství.

dem síly státoprávní individuality českého státu, která se prostřednictvím této nové vrstvy znovu prosazovala. Pokus o jiný shrnující pohled nemůže nechat bez povšimnutí skutečnost, že většina těchto nových rodin se poměrně rychle vyžívala, takže jejich trvání se omezilo zpravidla na tří- nebo dvojgenerační schéma. Jistě to podmiňovaly individuální genetické faktory. Nicméně nakonec rozvoj této vrstvy objektivně podvázaly a posléze zastavily ještě jiné skutečnosti, které se dotkly právě státoprávní integrity českého historického státu; že to byly tereziánské a josefinské přeměny, není třeba dodávat.

VALENTIN URFUS

ZUM PROBLEM DES SOZIALEN PROFILS
DES BEAMTENADELS IN BÖHMEN
IN DER ZEIT ÜBERGANGS VON DEM
17. ZUM 18. JAHRHUNDERT

Resumé

Seit dem 16. Jahrhundert bildet sich im böhmischen Staat im Zusammenhang mit der Befestigung der Macht der Herrschers Beamtenadel. In diesem Sinne ist die Entwicklung in Böhmen anderen Ländern ähnlich. Besondere Bedeutung gewinnen diese Änderungen in der Zeit, als in Böhmen nach der Niederlage des Ständeaufstandes der Absolutismus vollständig siegte. Der neue Beamtenadel fängt eine markante soziale Schicht an zu bilden, die-und das ist eben für die böhmische Gesellschaft charakteristisch-die Position des traditionellen heimatlichen niedrigeren Adels übernimmt. Obwohl die Angehörigen dieses neuen Beamtenadels der Abstammung nach Ausländer sind, findet schnell seine Assimilation im heimatlichen Gesellschaftskreis und seine Identifizierung mit der Idee der böhmischen Staatlichkeit statt.

Der resumierte Artikel verfolgt die angedeutete Entwicklung auf der Grundlage der biographischen und genealogischen Angaben einiger Familien in der Zeit des Übergangs von dem 17. zum 18. Jahrhundert. Ihre Mitglieder gehörten vorwiegend zur Intelligenz, hatten hauptsächlich juristische Bildung und haben sich zur hohen bürokratischen Funktionen herausgearbeitet.